

Konceptualizacja GNIEWU na przykładzie ŽÓLCI w języku czeskim i polskim

Myśli pozostają mniej więcej w tym samym stosunku do mózgu, co żółć do wątroby lub mocz do nerek.

Karl Vogt

Mózg produkuje myśli tak jak wątroba żółć.

Karl Vogt

Keywords: bile, conceptualisation, linguistic worldview, emotions and feelings, anger, metaphor and phraseology

Słowa kluczowe: żółć, konceptualizacja, językowy obraz świata, emocje i uczucia, gniew, metafora i frazeologia

Abstract

The analysis showed that from the linguistic point of view, the name bile, Polish *žółć*, Czech *žluč* is one of the basic determinants of feelings, focusing especially on the conceptualized ‘anger’, but also on ‘irritation’, ‘rage’, ‘wrath’, ‘indignation’, ‘nervousness’, ‘madness’ and ‘fury’. The cognitive concept was presented that the feeling of anger is understood as a certain process that begins at a certain moment, then develops and then ends. This process is influenced by temperature and pressure. After the outbreak, you no longer control your feelings. All these steps are referenced using the appropriate verbs in the text. Three important statements have been proven that: the experiencer’s body is a container for the physiological effects of anger; that the conceptualization of feelings is related to the embodiment of thought, and that we think and speak with metaphors, which are linguistic concepts. The conducted analysis showed that the Czech stock of broadly understood phraseological relations with the lexical component bile Polish *žółć*, Czech *žluč* shows numerous similarities and similarities with the Polish language (due to the typologically and genetically close linguistic affinities), although there are few exceptions to this rule.

Analiza wykazała, że z punktu widzenia lingwistyki nazwa *žólč* czes. *žluč* jest jednym z podstawowych wykładników do określania uczuć, koncentrując się zwłaszcza na konceptualizowanym 'gniewie', ale i na 'złości', 'irytacji', 'wściekłości', 'rozdrażnieniu', 'oburzeniu', 'zdenerwowaniu', 'szale' i 'furii'. Przedstawiono koncepcję kognitywną, że uczucie gniewu rozumiane jest jako pewien proces, który zaczyna się w jakimś określonym momencie, następnie rozwija się i później kończy. Na ten proces ma wpływ temperatura i ciśnienie. Po wybuchu człowiek już uczuć nie kontroluje. Wszystkie te etapy przytoczono przy użyciu odpowiednich czasowników w tekście. Udowodniono trzy ważne stwierdzenia, że ciało (*expericera*) jest pojemnikiem dla fizjologicznych efektów gniewu; że konceptualizacja uczuć jest związana z ucieleśnieniem myśli oraz że myślimy i mówimy metaforami, które są ujętymi pojęciami. Przeprowadzona analiza pokazała, że czeski zasób szeroko pojmowanych związków frazeologicznych z komponentem leksykalnym *žólč* czes. *žluč* wskazuje liczne podobieństwa i zbieżności z językiem polskim (ze względu na typologicznie i genetycznie bliskie pokrewieństwa językowe), chociaż zdarzają się od tej reguły nieliczne odstępstwa.

Leksem *žólč* czes. *žluč* w niniejszym artykule posłuży nam jako jeden z wykładników do określenia uczuć. Skoncentrujemy się na konceptualizacji GNIEWU włącznie z ich różnorodnie pojmowanymi grupami leksykalnymi, które są językowo zróżnicowane pod względem intensywności i głębokości (por. Mikołajczuk 2001, s. 124), tj.: mogą dotyczyć zarówno 'gniewu', ale i 'złości', 'irytacji', 'wściekłości', 'rozdrażnienia', 'oburzenia', 'zdenerwowania', 'szału', 'furii'. Język emocji odnosi się do szerokiego zakresu zjawisk, ponieważ chodzi zarówno o wyrażenia językowe/werbalne stanów emocjonalnych (nazywanie ich za pomocą języka), jak i niewarbalne, a ponadto obejmuje on dodatkowo m.in. znaczenia metaforyczne (Gawda 2018, s. 11). Analizowana jednostka leksykalna wyrażana przez nazwę *žólč*, czes. *žluč* nie jest niczym innym, jak wynikiem subiektywnego spojrzenia człowieka na otaczający go świat. Przenośne znaczenie – jak zaznacza Tabakowska (1995, s. 95) – jest równoznaczne z konceptualizacją, czyli z doświadczeniem umysłowym, tworzeniem subiektywnej struktury pojęciowej odpowiadającej naszemu widzeniu świata. Znaczenie nazwy uczucia jest przy tym założeniu opisywane jako językowy obraz tego uczucia.

Žólč, a raczej *woreczek żółciowy* (podobnie jak inne organy ciała ludzkiego, np. *wątroba* czy *serce*) pełni funkcję, umownie powie-

dziawszy, regulatora krążenia płynów w organizmie (np. krwi lub innych soków) i bierze (językowy) udział w życiu uczuciowym człowieka. Woreczek żółciowy włącznie z wątrobą wbudowany jest w układ krwionośny i stany emocjonalne mają wpływ na jego funkcjonowanie, co zostało odpowiednio przeniesione i jest dobrze uwidocznione w sferze związków frazeologicznych.

Žólč (łac. *bilis, fel*) czes. *žluč* 'sok trawienny wydzielany przez wątrobę kręgowców' (Dunaj 2001, s. 902 i Dereń, Polański 2009, s. 693); '*žlutozelený tekutý hořký výměšek jater*' (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591; SSČSČ 2011, s. 1057).

W tym miejscu wato byłoby dodatkowo przytoczyć dwa wyrazy, zawierające w podstawie słotwórczej czeski kořen *žluč*, czyli *žlučník*¹ a *žlučvod*². Nadmienić jednak trzeba, że te dwie nazwy somatyczne znajdują się na odległych peryferiach używalności związków frazeologicznych i stosowane są wyłącznie marginalnie lub wcale.

W czeskim zasobie związków frazeologicznych spotykamy się z następującymi zwrotami porównawczymi, z których dowiadujemy się, że przedstawiana *žólč*³ jest 'zdecydowanie odrażająco gorzka' i 'wstrętna w smaku', por.: *být hořký jako žluč* (Čermák, Hronek 2009, s. 418), *být hořký jako zeměžluč*⁴ 'být velmi odporlivě hořký' (SČFIP 2009, s. 406).

¹ *Woreczek żółciowy* (łac. *vesica fellea*) czes. *žlučník* 'pęcherzyk żółciowy, miejsce gromadzenia się żółci w wątrobie' (Dunaj 2001, s. 791); '*organ podobný váčku v těle některých obratlovců, obsahující žluč*' (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591; SSČSČ 2011, s. 1057).

² *Drogi żółciowe* czes. *žlučvod* 'vývod žlučniku' (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591), czyli 'trubice v játrech odvádějící žluč vytvořenou játry do střeva' (SSČSČ 2011, s. 1057).

³ Dotyczy to w komunikacji językowej przedmiotów czy czynności porównywalnych, takich jak np. jedzenie, picie itd., ale znaczenie to może być przeniesione także na człowieka.

⁴ Czeski wyraz *zeměžluč* to roślina z rodziny goryczkowatych (*Centaurium*) pol. *centuria*. W Polsce i w Czechach występują trzy gatunki: *pospolita*, *nabrzeźna* i *nadobna* – czes. *okolikatá, pobřežní, spanilá*. *Zeměžluč* to 'léčivá bylina s hořkými

W tym ostatnio wymienionym czeskim leksemie *zeměžluč* dochodzi do podójnej gry językowej: *ze-mě-žluč* [dosł. ze mnie żółć], czyli proces wydalania żółci na zewnątrz lub *země-žluč*, tj. żółć samej (Z)ziemi.

Z punktu widzenia etymologicznego interesująca nas nazwa *žolč* wywodzi się z jej barwy, por.: *žluč je pojmenována podle své žlutozelené barvy* (Rejzek 2001, s. 750). Chodzi o wyraz ogólnosłowiański pol. *żółć*, ros. *желчь*, bułg. *жлъчка*, białorus. *жочыць*, ukr. *жовч*, serb. *жучу*, chor. *žuč*, słoweń. *žolč*, słow. *žlč*, starosłowiański *zľčьb*. Prasłowiański wyraz **zľčьb* jest spokrewniony z łot. *žults*, lit. *tulžis* (przez przestawienie **žultis*), niem. *Galle*, ang. *gall*, łac. *fel*, grec. *χόλος, χολή* [*chólos, cholē*] tegoż samego znaczenia. Są to derywowane wyrazy pochodne od indoeuropejskiego **ǵhel-* (dla Słowian *ghel-*) wskazującego na kolor ‘zielony’, ‘żółty’. Natomiast *Słownik etymologiczny języka polskiego* (Malmor 2010, s. 445) zaznacza, że chodzi o żółtobrnatą wydzielinę i w staropolszczyźnie wyraz ten określał ‘substancję o gorzkim smaku, gorycz’. Podobnie wyrażał się Brückner (1927/1993, s. 665). Leksem ten pochodzi od psłow. **zľčьb* ‘żółć’ utworzonego od pie. pierwiastka **ǵ^hel-* ‘błyszczyć, lśnić, żółty, zielony’, który do psłow. przeszedł po rozwoju fonetycznym: **ǵ^hl-k-* > **zľlkī* > **zľčьb*. Głoski [ż] i [ć] występujące w polskim wyrazie są wtórne.

Od dawna powszechnie sądzono, że od żółci zależy gniewne usposobienie nie tylko człowieka, lecz także zwierząt⁵. Wykładnikiem

listy a sytě rüžovými kvítky’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 564). W języku czeskim – z punktu widzenia struktury tego leksemu – mamy do czynienia ze zrostem leksykalnym i wyprofilowaną goryczą właśnie w postaci opisywanej żółci, z czym nie spotykamy się w języku polskim. W celu przywołania gorzkości można także użyć synonimicznego określenia, również z gałęzi botaniczno-zielarskiej: czes. *být hořký jako pelyněk*. *Zeměžluč* cieszy się dobrą opinią cudownej rośliny z doskonałymi efektami leczniczymi przy schorzeniu żołądka, woreczka żółciowego, trawienia i układu krwiotwórczego.

⁵ Wyjątek stanowiły gołębie i synogarlice (por. Kobieliuś 2002, s. 404–405). Łagodność gołębi uzasadniono brakiem w ich organizmie żółci. U tych ptaków żółć nie mogła wzrastać, jak u człowieka dobrej woli.

ujęzykowania obrazu świata są przede wszystkim wyrazy, które słusznie uznaje się za kwalifikatory doświadczeń społecznych. Są one wyodrębniane dzięki kategoryzacji i dzielone na elementy rzeczywistości wedle wiedzy i aktualnych potrzeb ludzi. Ponieważ powszechnie uważa się, że *žolč* jest gorzkiego smaku, to zgodnie z naszym mentalnym doświadczeniem prezentowana metaforycznie gorycz kojarzona jest ze ZŁEM. Natomiast zaś przeciwieństwem nadmienionej goryczy, jest słodkość, czyli w alegorycznym słowa znaczeniu ‘dobro’, por. czeskie i polskie skonwencjonalizowane porównania, gdzie SŁODKOŚĆ wyrażana jest przez pryzmat leksemów *cukier* i *miód*, a ZŁOŚĆ tylko przez *žolč*: pol. *cukier na języku, žolč w sercu, miód w ustach, žolč w sercu*; czes. *med v ústech, žluč v srdci* (<http://virtualnicajovna.blog.cz/0611/svetova-moudra-v>), pol. *kto ma žolč w ustach, temu wszystko gorzkie*, czes. *kdo má žluč v ústech, tomu je všechno hořké*.

W języku czeskim istnieje jeszcze jedno przysłowie, por.: *Na sud žluče se nechytne nikdo, ale na kapku medu nalákáš roj včel*.

Domena gorzkiego smaku i gorzkości za pośrednictwem wartościowania i właściwego pojmowania *žolci* została przeniesiona na domenę ludzkiego zachowania i charakteru jako symbolu ogólnie pojmowanego GNIEWU, IRYTACJI, ZŁOŚCI, WŚCIEKŁOŚCI, ROZDRAŻNIENIA, SZAŁU, FURII i pokazuje cechy człowieka, stany psychiczne, emocje oraz ludzkie uczucia, które bogato odzwierciedlone są w sferze frazeologii i idiomatyki, por. wybiórcze przykłady językowe: czes. *x je hořký jako žluč* ‘być w złym humorze’, *x je protivný jako žluč* ‘być wstrętnym, odrażającym’, *x je prosáklý žluči* ‘być przesiąkniętym gniewem’, pol. *x wylał na y całą swą žolč* ‘wyładować cały swój gniew/gorycz’, *x zalał się žolcią ze złości*.

Zgodnie z teorią kognitywną można przedstawić inne przykłady używane w języku polskim i czeskim, w których ciało (*experientera*) jest pojemnikiem dla fizjologicznych efektów gniewu, gdzie przenośnie wypowiedziane zostały pretensje i żale oraz miało również miejsce wyładowanie gniewu, irytacji i złości. Temperament człowieka jest zależny od dwóch substancji cielesnych: KRWI i ŻÓŁCI.

Największy wpływ na sytuację emocjonalną ma ich temperatura i ciśnienie, co dobrze widać na poniżej zaprezentowanych przykładach językowych⁶, por.: pol. *zólć się komuś ulala* ‘ktoś pozłościł się na kogoś’, *zólć kogoś zalewa* ‘ktoś się złości’ (Müldner-Nieckowski 2003, s. 960), *zólć się w kimś burzy* ‘ktoś się irytuje’ (Kita, Polański 2002, s. 331), *zólć burzy się w x-e*, *zólć się w kimś gotuje* ‘ktoś jest bardzo zły’ (Sobol 2008, s. 413), *zólć się w kimś zbiera* ‘ktoś jest rozgniewany, wzburzony’, *zólć kogoś zalewa* ‘ktoś się złości, gniewa, irytuje’, *zólć w x kipi* ‘ktoś jest oburzony, zgryźliwy’, *zólć gotuje się w x-e*, *zólć wrze w x-e ze złości*, *zólć przewraca się w kimś*, *napoić kogoś zólcią* ‘wywołać w kimś gniew’, ‘rozłościć kogoś’; czes. *žluč mu překypěla hněvem* ‘ktoś jest rozwścieczony’, *žluč mu přetekla hněvem* ‘ktoś się denerwuje’, *bouřit komu/někomu žluč*, *dráždit někomu žluči*, *x-ovi vzteky vkypěla žluč* ‘ktoś staje się silnie rozdrażniony, oburzony’, *div mu žluč nepukla zlostí*, *rozlila se/rozlévá se žluč v kom* [dosł. rozlała się, rozlewa się w kimś zólć], *vylít si/vylévat si žluč na kom/čem* ‘wyładować swój gniew’, *zdvihnout žluč komu*, *zvednout/zvedat někomu žluč* ‘silně někoho rozčilit’ – ‘mocno kogoś zdenerwować’, *pohnout/hnout někomu žluči* (por. Orłoś 2009, s. 667), *hýbat/hnout někomu žluči* ‘rozniewać kogoś’, *zahýbat někomu žluči* ‘rozdrażnić, uruchomić kogoś’, *zamíchat někomu žluči* ‘poirytować’ (Mokienko, Wurm 2002, s. 657–658), ale w języku polskim używa się najczęściej zwrotów: *poruszyć komuś zólć* lub *poruszyć w kimś zólć*, mając na myśli ‘irytację, złość i gniew’, co możemy zastąpić innymi bliskoznacznymi pojęciowo frazeologizmami, por.: pol. *wzburzyć w kimś krew* lub *napsuć komuś krwi*, czes. *pohnout/zahýbat někomu žluči* ‘doprowadzić kogoś do silnego rozdrażnienia’, *zamíchat někomu žluči* ‘wywołać w kimś (gwałtowne i silne) zdenerwowanie’.

Teresa Orłoś (2009, s. 667) odnośnie do wyżej wymienionego czeskiego frazeologizmu *hnout/pohnout někomu žluči* wyjaśnia, że

⁶ Na pobudliwość wpływają w dużym stopniu substancje cielesne, takie jak krew i zólć. Ich temperatura oddziałuje na zachowanie człowieka, jego opanowanie, spokój, gwałtowność czy wybuchowość itd.

w języku polskim owa semantyka pojmowana jest w kategorii ZDENERWOWAĆ KOGOŚ lub ROZWŚCIECZYĆ KOGOŚ i mogą być naturalnie używane również następujące określenia frazeologiczne, w których zamiast konceptualizowanej *zólci* wyprofilowana jest GORACZKA lub CIŚNIENIE, traktowane jako ucieleśnienie uczuć w języku, por.: *doprowadzić kogoś do białej gorączki*, *podnieść komuś ciśnienie*.

Autorka *Velkiego česko-polského frazeologického slovníka* proponuje dalej, by używać także w języku czeskim synonimicznego frazeologizmu: *zpěnit někomu krev* (ale już bez ekwiwalentu cieczy somatycznej, tj. *zólci*, zastępując ją życiodajnym płynem, tj. *krwią*, a to w dodatku spienioną, czyli rozburzoną).

Zaś w *Česko-polskim frazeologickim slovníku* (por. Mrhačová, Ballowski 2009, s. 115) nadmieniony frazeologizm *pohnout někomu žluči / zvednout někomu žluč* tłumaczą autorzy na język polski z kwalifikatorem potoczności jako *poruszyć komuś/w kimś zólć*. Trafnie jednak zaznaczają, że w języku czeskim chodzi o ważne znaczenie ‘rozzuřit’⁷, czyli jako wyższe stadium stopnia zdenerwowania ‘emocjonalno-uczuciowego’, tj. ‘rozjuszyć, rozwścieczyć, rozbestwić’ (Siatkowski, Basaj 1991, s. 673). Zaznaczają także, że zdecydowanie rzadziej pod względem frekwencyjności używany jest frazem: *rozlila se mu žluč* ‘rozzuřil se’, który w języku polskim ma przestarzałą formę: *zólć mu się ulala*.

Ze wszystkich tych przytoczonych przykładów wynika, że w języku potocznym możemy użyć przekleństwo (czes. *zakletí* nebo *nadávku*), które kojarzone jest wyłącznie z cechami negatywnymi: pol. *niech go zólć zaleje!* – czes. *ať ho trefí šlak!* (Mrhačová, Ponczová 2004, s. 406).

⁷ Chodzi tutaj o skrajny GNIEW, określane mianem wściekłości, furii, pasji. Konceptualizowany jest jako SIŁA doprowadzająca płyny w organizmie człowieka do tak wysokiej temperatury i ciśnienia, że ciało jest w przenośni pojemnikiem na uczucia, które wybuchają. Mamy również do czynienia z ruchem w poziomie, tzw. RUCH WSZERZ powodujący wzrost ciśnienia w pojemniku, a w konsekwencji eksplozję na zewnątrz. O podwyższonym ciśnieniu świadczą czasowniki przestrzeni

Również KOLORYSTYKA, a zwłaszcza paleta odcieni „żółtości”⁸ (w polskim) i „zieleni” (w czeskim i polskim), ma wiele wspólnego z żółcią, a w przeniesionym znaczeniu naturalnie z uczuciem, głównie ze ‘złością’, por.: pol. *zžółknąć ze złości/zawiści/zazdrości* (Pięcińska 2006, s. 142), *x zzieleniał z zazdrości* (Rejter 2010, s. 79), czes. *zezele-nat závistí* (Oliva 1995, s. 694).

Z wyżej wymienionych przykładów językowych wynika, że anali-zowana *žółč* jako ‘żółtawobrunatna lub żółtozielona wydzielina wą-troby’ jest typowym nośnikiem *n e g a t y w n y c h s t a n ó w e m o - c j o n a l n y c h* z zakresu złości, gniewu, poirytowania, żalu i zmar-twienia. W obu badanych językach (polskim i czeskim) zauważono, że liczne jednostki motywowane są potoczną wiedzą na temat związ-ku odczuwania gniewu z wydalaniem żółci.

Nieposiadanie żółci, która metaforycznie została przeniesiona na charakter i zachowanie człowieka oznacza, że dana osoba jest ‘spo-kojna, niewybuchowa i niekłótniwa’, por.: czes. *nemít žluč* ‘być spo-kojnym’, *člověk bez žluči* ‘mírný, klidný člověk’, pol. ‘wyciszony, łagodny, spokojny człowiek’, *mít vyoperovaný žlučník*⁹ ‘być osobą spokojną, zrównoważoną i rozważną’ (za: Ouředník 2005, s. 118).

dynamicznej oznaczające ruch w szerz pod ciśnieniem, takie jak: *rozsadzać, roz-pieraćć, tryskać, wybuchać*. Czasami działania pod ciśnieniem oznaczają również podwyższoną temperaturę płynu lub substancji, która wypełnia pojemnik, co odnaj-dujemy w konstrukcjach: *burzy/kipi/gotuje się żółć/krew* (za: Nowakowska-Kemp-na 1995, s. 153–154).

⁸ Podstawowymi płynami cielesnymi są: krew (*sanguis*), śluz (*phlegma*), żółta (jasna) żółć (*choel*) i czarna żółć (*melos*). Odpowiadają im następujące kolory: czer-wień, biel, żółcień i czerni.

⁹ Por. przeciwstawną sytuację: *být na žlučník* ‘mieć chory woreczek żółciowy’ (Mrhačová, Ponczová 2004, s. 208). Tutaj jednak nie odczuwa się stanu uczuciowego i emocjonalnego. W języku czeskim spotykamy się z procesem uniwerbizacyjnym *žlučník* (dzięki zastosowaniu formantów, co świadczy o fleksyjności tj. elastycz-ności czeszczyzny), a w języku polskim mamy do czynienia z multiwerbizacją, czyli dwusłownym wyrażeniem somatycznym *woreczek żółciowy*. Natomiast w zdaniu *dostal žlučníkovy záchvat z rozčilení* (Oliva 1995, s. 699) wyrażane są uczucia pode-nerwowania, czasami furiackiego.

Kiedy w serwisie internetowym Wiadomości24.pl ogłoszono kon-kurs na najpiękniejsze i najbardziej polskie słowo, a było to w paź-dzierniku 2007 roku, jedna osoba, uczestnicząca w konkursie zapro-ponowała słowo *žółč*, uzasadniając wybór tego słowa na blogu inter-netowym tym, że „jest to jedyne polskie słowo w 100%. Zgadnijcie dlaczego? ... Podobna mi się nie ze względów ideologicznych, ale czys-to semantycznych” (za: www.wiadomosci24.pl/blog/wyberamy_naj_piekniejsze_polskie_slovo_48371.html-71k-).

Biorąc pod uwagę przeprowadzaną tu polsko-czeską analizę kon-frontatywną, warto również nadmienić, że frazeologizm *napoić kogoś žółcią*¹⁰/*octem/trucizną*¹¹/*trującą rośliną*¹²/*piołunem*¹³/*goryczą*¹⁴ ma pochodzenie biblijne i jego struktura leksykalna uwarunkowana jest od rodzaju poszczególnego tłumaczenia. Określenie to pojawia się zarówno w Starym Testamencie, a konkretnie w Psalmie 69,22, jak i w Nowym Testamencie, a to w Ewangeliach Mt 27, 34; 27,48; Mk 15,23; 15,36; Łk 23,36; J 19,29. Znaczenie tego frazemu odzwiercied-la stan uczuciowo-emocjonalny i pojmowane jest jako ‘sprawić ko-muś wielką przykrość, rozgoryczyć kogoś’¹⁵ (Godyń 2006, s. 79).

¹⁰ Por. czeskojęzyczne tłumaczenia *Pisma Świętego* z wyeksponowaną żółcią: BK (2009, s. 504), ČEP (2008, s. 565), ČSP (2009, s. 712), B21 (2009, s. 694), SNC (2006, s. 622), PSP (2014, s. 758) oraz polskojęzyczne przekłady biblijne: BG (1962, s. 483), BJW (1599/2000, s. 1100), BBrz (1563/2003, s. 544), BW (2001, s. 634), BPaul (2008, s. 1218), BE (2017, s. 922). Wszystkie wyekscerpowane przykłady dotyczą starotestamentowego Ps 69,22.

¹¹ Natomiast w polskojęzycznym tłumaczeniu *Biblii Tysiąclecia* (BT 1989, s. 631) zamiast *žółci* został użyty ekwiwalent językowy *trucizna*. W czeskojęzycznym tłumaczeniu *Jeruzalémské bible* (JB 2009, s. 962) zamiast *žluče* jest *jed*.

¹² W *Przekładzie Nowego Świata* (PNŚ 1997, s. 769) Świadców Jehowy zamiast *žółci* użyto *trującej rośliny*.

¹³ W *Biblii Poznańskiej* (BP 2012, s. 736) zamiast *žółci* wykorzystano *piołun*.

¹⁴ Ponownie w tłumaczeniu *Biblii Tysiąclecia*, tym razem w Mt 27,34 dochodzi do zamiany terminologicznej, w której zamiast *žółci* pojawia się inny ekwiwalent leksy-kalny, a konkretnie *gorycz* (ściślej mówiąc wino zaprawione goryczą).

¹⁵ Znajdującym się w ucisku, nędzy i w potrzebie przynoszono zazwyczaj poży-wienie, w postaci darowanego chleba. Wrogowie zamiast pożywienia w starotesta-

We współczesnym języku polskim poszczególne frazeologizmy należy rozumieć w następujący sposób: *napoić kogoś żółcią/goryczą*, a także *napoić kogoś octem i żółcią* ‘sprawić komuś (wielką) przykrość’ (Kłosińska, Sobol, Stankiewicz 2005, s. 270), *wylać żółć/gniew/złość na kogoś* ‘wyładować na kimś okazały szal, zdenerwowanie i wściekłość’, *wylać żółć na czyjąś głowę* ‘wyładować na kimś gniew, złość, gorycz’ (WSFZP 2005, s. 644), *żółć się komuś uląła* ‘ktoś pozłościł się, wypowiedział żale, pretensje, wyładował swój gniew’ (Dereń, Polański 2009, s. 693).

W języku czeskim zaś istnieją następujące frazeologizmy z wyeksponowaną żółcią: *vylévat si na někom žluč (zlost) / polévat ho špínou, rozlít žluč, rozlila se v něm žluč* ‘rozhněvat se’, *překypěla mu žluč* ‘rozzuřit se’, *kypí v něm žluč, x je hořký jako žluč* ‘protivný’, *přilévat žluči* ‘množit nenávisť’ (Zaorálek 2000, s. 419).

W *Piśmie Świętym* (por. Jr 8,14¹⁶; 9,15¹⁷) była kiedyś znana tzw. *woda żółci* utożsamiana z goryczą i cierpieniem. Ta zapomniana dziś prawie fraza *napoić wodą żółci* czes. *napojit vodou žluči* ma zdecydowanie negatywne znaczenie i oznacza ‘zatrutą wodę’ – czes. ‘otrávenou/jedovatou vodu’.

Na kartach *Pisma Świętego* przedstawiana żółć (a konkretnie żółć z ryby) ma także jedno pozytywne znaczenie. Stosowano ją przy leczeniu chorób oczu¹⁸ (zaćmy i ślepoty). W ten sposób wyleczono bliźniego Tobiasza.

mentowej *Księdze Psalmów* przynoszą truciznę, a zamiast orzeźwiającego napoju – wzmagający pragnienie ocet. Podobnie postępowali nieprzyjaciele Jezusa Chrystusa pod krzyżem na Golgocie (patrz wyżej wymienione lokalizacje wersetowe).

¹⁶ Por. wybiórcze tłumaczenia biblijne: *vodu s žluči* (BO 1417/2009, s. 197), *wodu zlučy* (BD XIV w./2009, s. 196), *vodou-žluči* (PSP 2014, s. 1005), *wodą żółci* (BG 1962, s. 601; BJW 1599/2000, s. 1592), *wodę z żółcią* (BBrz 1563/2003, s. 679).

¹⁷ Analogicznie por. czeskie i polskie przekłady biblijne: *vodu žlučěví* (BO 1417/2009, s. 199), *wodu zlučiwuu* (BD XIV w./2009, s. 198), *vodou-žluči* (PSP 2014, s. 1006), *wodą żółci* (BG 1962, s. 602; BJW 1599/2000, s. 1594), *wodę z żółcią* (BBrz 1563/2003, s. 680).

¹⁸ W tym przypadku przedstawiana *żółć* może być także symbolem lekarstwa.

Interesująca nas tu żółć znajdująca się w niewielkim woreczku żółciowym o gruszkowatym kształcie jest tak silną substancją, że może spowodować nieodwracalne skutki. W analizowanych językach (czeskim i polskim) pojawia się w charakterze metafory, która jest dobrze skonwencjonalizowana jako ‘zła, mała drobnostka potrafi zniszczyć lub zepsuć dobrą większość’, czego przykładem mogą być frazeologizmy z zakresu frazeologii somatycznej, roślinnej i zwierzęcej oraz artefaktów, por.:

- a) frazeologia somatyczna: *roška žluče celou husu/rybu zkazí* (Bachmannová, Suksov 2007, s. 192), *Kásek žolci beczkę miodu zepsuje*¹⁹;
- b) frazeologia roślinna: *Jedna prašivka zkazí celou smaženici, Jedno shnilé jablíčko může všechny nakazit*;
- c) frazeologia zwierzęca: *Jedna ovce prašivá celé stádo nakazí, Wróbel jest malým ptaszkiem, ale ma wątrobę i żółć* (chińskie przysłowie), *Vrabeč je malý ptáček, ale má srdce i žluč* (chińskie przysłowie), *Pes je malé zvíře, ale má srdce i žluč, I mucha ma žółć w sobie* (Świerczyński 2004, s. 299), *Žółć jest mlekiem węża* (osmańskie przysłowie);
- d) frazeologia artefaktów – wytworów ludzkich: *Sud nešvárný, i co do něho vleje, znečistí*.

Wszystkie te przykłady językowe odnoszą się przede wszystkim do cech ludzkich – czyli moralności i obyczajów, w których znaczenie odnosi się do ‘popelnionego błędu’ lub ‘istniejącej wady’, por. *V každém stáde se najde prašivá ovce*.

W badanym materiale mamy także przykłady mówiące o tym, jak we frazeologii jest przedstawiana *czynność pisania*. Analizowaną czynność pisania (szczególnie w zdenerwowaniu) w celu wywołania u odbiorcy pisma rozdrażnienia, rozgniewania i zirygowania, możemy wyrazić kolejnymi frazeologizmami, w których jest wyprofilowana negatywnie postrzegana żółć: czes. *psát perem do žluče na-*

¹⁹ Por. kropla goryczy psuje beczkę miodu (Hermann, Syjud 2005, s. 83).

močeným, psát žluči ‘pisać w gniewie z irytacją’, *namáčet pero v žluči, žlučiplně psaní/pohled* (czeska forma przymiotnikowa²⁰), pol. *pisać złością*²¹ ‘pisać ze złością i nienawiścią’, *pisać piórem w zólci maczanym, (z)maczać pióro w zólci* ‘pisać z goryczą, żalem, złością i irytacją’, *x-a list byl pelen zólci/jadu* ‘przepełniony poirytowaniem i złością’.

Natomiast brak zólci oznacza: *x jest bez zólci* ‘być życzliwy i pogodny’, *x jest bez zólci w sercu* ‘być spokojnym’, *x jest pozbawiony zólci* ‘być przyjaźnie nastawiony do życia i ludzi’, *robić coś bez zólci* ‘wykonywać coś bez gniewu i złości’, *człowiek bez zólci* ‘człowiek łagodny, nigdy nie wybuchający gniewem’, *powiedzieć coś bez zólci* ‘powiedzieć coś spokojnie, bez złości’.

W języku czeskim, chcąc sobie z kogoś zażartować, można użyć określenia: *nemít žluč* ‘být trpělivý’ (Zaorálek 2000, s. 419) ‘być cierpliwym’, *poslat někoho pro holubí žluč* ‘vyvést ho aprilem’ – ‘zrobić sobie z kogoś kawał’ (Zaorálek 2000, s. 719).

Ze śmieszną sytuacją spotykamy się także w czeskim zdaniu: *nevtáhl do sebe žluč*²² = ‘je rozmrzely’ (LP 2000, s. 720) ‘jest zgorzkniały, niezadowolony, w złym humorze, rozdrażniony’.

W języku polskim zamiast wyprofilowanej *zólci* można wyeksponować *zółdek* w znaczeniu ‘bardzo się gniewać, złościć, irytować’, uzyskując konstrukcję leksykalną *zółdkować się* (Anusiewicz, SkaWiński 2000, s. 91). W języku czeskim natomiast na wyrażenie takiego stanu spotykamy się z brakiem somatyzmów, por. *zlobit se, rozčilovat se*.

²⁰ Por. także ekspresywną formę adiektywną: *žlučovitý člověk/stařík* ‘naplněný zlobou, nenávistí’ (SSČSČ 2011, s. 1057), czyli ‘vzteklý hysterik’ (Filipec, Daneš, Mejstřík 2005, s. 591) ‘przepełniony złością i nienawiścią’, czyli ‘wściekły hysterik’.

²¹ Na rynku wydawniczym pojawiło się wirtualne pismo – a dokładnie tygodnik pomówień i insynuacji – pod tytułem *Žólč*, znajdujący się pod adresem: <http://zolec.blox.pl/html>; <https://joemonster.org/art/7112>. Jest to prawdziwy organ SB – oczywiście, jak podają autorzy *Žólci*, chodzi o skrót – super bohaterów.

²² Dotyczy to sytuacji, kiedy na przykład dziecko obudzi się i płacze. Por. również *nevtáhl do sebe žloutek* ‘počkat, až se uklidní, a přestane se rozčilovat’ – *čekali jsme, až do pana vrchního vlezl žloutek* (za: Zaorálek 2000, s. 720).

Konceptualizowany GNIEW, a zarazem i językowy obraz gniewu w teorii kognitywnej rozpatrywany jest z punktu widzenia jego intensywności. Często w rzeczywistości intensyfikacja gniewu może prowadzić do utraty kontroli nad uczuciami *experientera*, co wyraża się przy odpowiednim zastosowaniu czasowników (*burzyć, wzbierać, gotować, wrzeć, zalewać, poruszać, przewracać, trawić* itp.).

Dla lepszego wyjaśnienia przedmiotowego zagadnienia użyję uproszczonego toku myślenia. Pojemnik z zółcią się napęla, następnie żółć się jednocześnie podgrzewa, ciśnienie w woreczku żółciowym nieustannie wzrasta i w końcu następuje eksplozja. Co jest w środku, zostaje wyrzucone na zewnątrz. Tym samym, jak podkreśla Nowakowska-Kempna (2000, s. 175), analizowany GNIEW konceptualizowany jest jako coś, co ma granicę i człowiek może znieść taką intensywność GNIEWU, która kończy się wybuchem, po czym traci nad nim kontrolę i ono samo staje się uczuciem stenicznym. Takie stany są dobrze odzwierciedlone w związkach frazeologicznych, które trafnie wskazują znaczące różnice, związane z analizowanym w naszym przypadku polskim i czeskim językowym obrazem świata. Uczucie gniewu rozumiane jest jako pewien proces, który zaczyna się w jakimś określonym momencie, następnie rozwija się i później kończy, co wykazały w tym artykule przeanalizowane przykłady.

GNIEW oddawany jest w polskiej i czeskiej komunikacji językowej poprzez określenia frazeologiczne, w których głównym komponentem jest *zólč* czes. *žluč*, por.: pol. *coś w nim zólč poruszyło* – *něco v něm pohnulo žluč/žluči*, pol. *serce przepełnione zólcią* – *czes. srdce přeplněné žluči*, pol. *zólč wzbiera/gotuje się w nim* – *czes. žluč se v něm zdvihá/bublá*, pol. *z zólcią w sercu* – *czes. se žluči v srdci*, pol. *przepełnić serce zólcią* – *czes. žluč mu srdce přetekla hněvem*, pol. *trawić w sobie zólč* – *czes. trávit/zažívat v sobě žluč*, pol. *zionąc zólcią* – *czes. planout nenávistí* [brak somatycznego ekwiwalentu] (Oliwa 1995, s. 668), pol. *opluwać kogoś zólcią* – *czes. poplivávat/plivat žluči*; *očerňovat*, pol. *gdy się człowiek gniewa, zólč mu się ulewa*²³ (za:

²³ Dodatkowo w tym frazeologizmie zachowany jest rym dydaktyczny.

<http://ksabak.republika.pl/powiedz.htm>), pol. *x wylewa żółć na kogoś* – czes. *vylévat si žluč na kom/čem*, pol. *kto ma żółć w ustach, temu wszystkim gorzkie*, pol. *kdo má žluč v ústech, tomu je všechno hořké*.

Kończąc nasze rozważania, chciałbym podkreślić, że żółć jest ważna dla każdego człowieka, szczególnie, jeżeli używamy ją w alegorycznym znaczeniu. Przykładem niech będzie jeden aforyzm: *Cała słodycz miłości składa się z gorzkiej żółci i trującego jadu*. Tę mądrą, a zarazem i życiową sentencję wypowiedział renesansowy poeta francuski Maurice Scève, którą przenosimy do kategorii UCZUCIA CZŁOWIEKA²⁴ (za: Dereń, Polański 2009, s. 693).

Sposób na utrapienie z żółcią odnaleźli Finowie w ich doskonale znanych i dobrze przystosowanych saunach: *Finové říkají, že v sauně se utiší hněv, vyprchá žluč a v člověku se rozhostí pohoda [...]. Dle finského přísloví se každý musí chovat v sauně jako v kostele* (za: www.topresort.cz/ujz_sauna.php-22k).

Inne fińskie przysłowie mówi, że *V sauně slzy oschnou a žluč roztaje* (za: www.sportakcent.cz/web_data/index2.php?matrix=ix02_sauny-21k).

Czeskie i polskie przykłady związków frazeologicznych dotyczących wyprofilowanej żółci wykazały, że mamy do czynienia zgodnie z podstawowymi kierunkami konceptualizacji uczuć z ucieleśnieniem myśli (por. Lakoff 1987, s. XIV–XV). Myślimy i mówimy metaforami, które są ujęzykowionymi pojęciami. Jeśli metafora oparta na związkach frazeologicznych wyznacza znaczącą część naszego systemu pojęciowego, to opisywane frazeologizmy należeć muszą do centrum systemu leksykalnego ze względu na pełnioną przez nie kapitalną funkcję semantyczną (por. Nowakowska-Kempna 1995, s. 132).

Do określenia gniewu, nienawiści, irytacji, złości i gorzkości itp. były stosowane frazeologizmy, których głównym komponentem leksykalnym była *žółc* (*rozlila se v něm žluč; x je prosáklý žlučí; být hořký jako žluč/zeměžluč; pisat píórem maczaným v žółci; žółc se*

²⁴ Materiał ten można zaliczyć do domeny afektywności uczuć w metaforach somatycznych.

w kimś gotuje; žółc kogoś zalewa). Na podstawie analizy wyciągnięto trzy istotne wnioski:

- a) ciało (*experientera*) jest pojemnikiem dla fizjologicznych efektów gniewu;
- b) konceptualizacja uczuć jest związana z ucieleśnieniem myśli;
- c) myślimy i mówimy metaforami, które są ujęzykowionymi pojęciami.

Przedmiotem frazeologii są zazwyczaj wyłącznie ustalone porównania, które są „normalizowane” także przez uzus językowy. Mogą być konkretne lub metaforyczne. Trzeba zgodzić się z Kataríną Habovštiakovą i Emą Krošlakovą (1996, s. 8), że ustalone porównania frazeologiczne wyrażają tylko podobieństwa, a nie dotyczą jednakowych właściwości porównywanych zjawisk. Każdego przyrównania nie można rozumieć w sposób dosłowny. Przeprowadzona analiza wykazała, że czeski zasób szeroko pojmowanych związków frazeologicznych z komponentem leksykalnym *žółc* wykazuje liczne podobieństwa i zbieżności z językiem polskim (ze względu na typologicznie i genetycznie bliskie pokrewieństwa językowe), chociaż zdarzają się od tej reguły nieliczne odstępstwa.

Skróty

ang.	– wyraz angielski	łac.	– wyraz łaciński
BBrz	– Biblia Brzeska	Łk	– Ewangelia wg św. Łukasza
BD	– Bible drážďanská	łot.	– wyraz łotewski
BE	– Biblia Ewangeliczna	Mk	– Ewangelia wg św. Marka
BG	– Biblia Gdańska	Mt	– Ewangelia wg św. Mateusza
białorus.	– wyraz białoruski	niem.	– wyraz niemiecki
BJW	– Biblia Jakuba Wujka	pie.	– wyraz praindoeuropejski
BK	– Bible kralická	PNŚ	– Przekład Nowego Świata
BO	– Bible olomoucká	pol.	– wyraz polski
BP	– Biblia Poznańska	Ps	– Księga Psalmów
BPaul	– Biblia Paulistów	psłow.	– wyraz prasłowiański
BT	– Biblia Tysiąclecia	PSP	– Pavlíkův studijní překlad
bułg.	– wyraz bułgarski	ros.	– wyraz rosyjski
BW	– Biblia Warszawska	SČFIP	– Slovník české frazeologie a idiomatiky – přirovnání
B21	– Bible 21. století	serb.	– wyraz serbski
chor.	– wyraz chorwacki	słow.	– wyraz słowacki
ČEP	– Český ekumenický překlad		

ČSP	– Český studijní překlad	sloven.	– wyraz słoweński
czes.	– wyraz czeski	SNC	– Slovo na cestu
grec.	– wyraz grecki	SSČSČ	– Slovník současné češtiny. Správně česky
J	– Ewangelia wg św. Jana	ukr.	– wyraz ukraiński
JB	– Jeruzalémská bible	WSFZP	– Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami
Jr	– Księga Jeremiasza		
lit.	– wyraz litewski		
LP	– Lidová rčení 2000		

Literatura

- Anusiewicz Janusz, Skawiński Jacek, 2000, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław: PWN.
- Bachmannová Jarmila, Suksov Valentin, 2007, *Jak se to řekne jnde. Česká přísloví a jejich jinojazyčné protějšky*, Praha: Euromedia Group v knižní edici Universum.
- Brückner Aleksander, 1927/1993, *Slovník etymologický jazyka polského*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Dereň Ewa, Polański Edward, 2009, *Slovník jazyka polského z frazeologizami*, Chorzów: Videograf II.
- Dunaj Bogusław (red.), 2001, *Popularny słownik jazyka polskiego*, Warszawa: Wilga.
- Filipец Josef, Daneš František, Mejstřík Vladimír (red.), 2005, *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, čtvrté vydání, Praha: Academia.
- Čermák František, Hronek Jiří a kol., 2009, *Slovník české frazeologie a idiomatiky – přirovnání*, Praha: Nakladatelství Leda.
- Gawda Barbara, 2018, *Wstęp. Język emocji*, „Annales” 31, nr 4, s. 9–15.
- Godýň Jan, 2006, *Mały słownik biblizmów jazyka polskiego*, wydanie drugie poprawione, uzup. i rozszerzone, Kraków: Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa, Towarzystwo Miłośników Jazyka Polskiego.
- Habovštiaková Katarína, Krošláková Ema, 1996, *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*, Bratislava: Veda Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Hermann Bernadeta, Syjud Jerzy, 2005, *Księga przysłów*, Chorzów: Videograf Edukacja.
- Kita Małgorzata, Polański Edward, 2002, *Slovník tematyczny jazyka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Grafpunkt.
- Kłosińska Anna, Sobol Elżbieta, Stankiewicz Anna, 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: PWN.
- Kobielus Stanisław, 2002, *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Lakoff George, 1987, *Women, Fire and Dangerous Things*, Chicago.

- Malmor Izabela, 2010, *Etymologiczny słownik jazyka polskiego*, wydanie drugie, Warszawa – Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN, Park Edukacja.
- Mikolajczuk Agnieszka, 2001, *Badania porównawcze nazw uczuć (na przykładzie 'gniewu')*, [w:] Irena Vaňková (red.), *Obraz světa v jazyce*, Praha: Karolinum, s. 122–136.
- Mokienko Valerij, Wurm Alfred, 2002, *Česko-ruský frazeologický slovník*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Mrhačová Eva, Ponceová Renata, 2004, *Lidské tělo v české a polské frazeologii a idiomatice. Česko-polský a polsko-český slovník*, Šenov u Ostravy: Nakladatelství Tilia.
- Mrhačová Eva, Balowski Mieczysław, 2009, *Česko-polský frazeologický slovník*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Müldner-Nieckowski Piotr, 2003, *Wielki słownik frazeologiczny jazyka polskiego*, Warszawa: Świat Książki.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 1995, *Konceptualizacja uczuć w jazyku polskim. Prologomena*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechniej.
- Nowakowska-Kempna Iwona, 2000, *Konceptualizacja uczuć w jazyku polskim. Część II. Data*, Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna Towarzystwa Wiedzy Powszechniej.
- Oliva Karel, 1994, *Polsko-český slovník I A–Ó*, Praha: Academia.
- Oliva Karel, 1995, *Polsko-český slovník II P–Ž*, Praha: Academia.
- Orłóś Teresa Zofia (red.), 2009, *Velký česko-polský frazeologický slovník*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ouredník Patrik, 2005, *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny*, Praha: Nakladatelství Paseka.
- Pięcińska Anna, 2006, *Co raz wejdzie do głowy – już z niej nie wyleci, czyli frazeologia prosta i przyjemna*, Kraków: TAIWPN Universitas.
- Rejter Artur, 2010, *Język a emocje w ujęciu glottodydaktycznym*, [w:] A. Achtelek, M. Kita, J. Tambor (red.), *Sztuka i rzemiosło. Nauczyciel Polski i polskiego*, t. 2, Katowice, s. 75–83.
- Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Voznice: Leda.
- Siatkowski Janusz, Basaj Mieczysław, 1991, *Česko-polský slovník*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Slovník současné češtiny. Správně česky*, 2011, Brno: Lingea.
- Sobol Elżbieta (oprac.), 2008, *Slovník frazeologiczny PWN z Bralczykiem. Edycja specjalna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Świerczyńska Dobroslawa, Świerczyński Andrzej, 2004, *Slovník přísloví w ósmiu jazykach*, Warszawa: PWN.
- Tabakowska Elżbieta, 1995, *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Kraków: Oddział PAN.
- Zorálek Jaroslav, 2000, *Lidová rčení*, Praha: Academia.